

יג. מהתלמוד הירושלמי אל 'משנה תורה'

כבר הקדשתי דברים על זיקתו של הרמב"ם לתלמוד הירושלמי, במאמר 'מעמדו של התלמוד הירושלמי בפסיקת ההלכה'¹. אחזור כאן על דברי מהר"ק², אשר כבר הבאתים שם:

הוא דבר ידוע, שרבינו משה רגיל לפסוק על פי הירושלמי יותר מכל הפוסקים הידועים אצלו, ואפילו במקום שאין תלמודנו מוכיח בדברי הירושלמי, לפעמים יפסוק כמותו, היבא שתלמודנו מעמיד משנה או ברייתא בשינויא דחיקה, והירושלמי מפרשה בפשטה, תופס לו שיטת הירושלמי. (שו"ת מהר"ק, שורש ק)

ואכן, רבים מפרשני 'משנה תורה' לרמב"ם, בהתחקותם אחר המקור בדברי חז"ל להלכה זו או אחרת שפסק הרמב"ם, מצאו שהוא הסתמך בפסיקתו על דברים בתלמוד הירושלמי.

אולם, כל לומד 'משנה תורה' בהעמקה, יודע, כי לעתים נתקשו הפרשנים למצוא מקור לדברי הרמב"ם בדברי התלמוד הבבלי, בדברי התלמוד הירושלמי, או בחיבור אחר מספרות חז"ל. כאשר לא הצליחו למצוא את המקור שעליו ביסס רמב"ם את דבריו, נטו הפרשנים להניח שהוא כתב את הדברים מ'סברא דנפשיה'; כנגד הנחה זו של הפרשנים ניתן לטעון כי כאשר הרמב"ם מביא דברים בשם עצמו, רגיל הוא להקדים ולומר 'נראה לי...', 'אני אומר...' או בלשון דומה³, ועל כן, בהיעדר ביטוי מטרים מעין זה, יש בכל זאת להניח כי דברי הרמב"ם מבוססים על מקור בדברי חז"ל, ויש רק

1. המאיר לארץ, 45 (סיוון תשס"א).

2. מהר"ק הוא מורנו הרב יוסף קולון, שחי באיטליה במאה החמש-עשרה; אוסף חשובות המהר"ק הוא אוצר חשוב של פסקי הלכה בכל שטחי החיים הדתיים והחברתיים, וכזוה, מהווה הוא מקור היסטורי לחקר החיים הפנימיים של קהילות יהודי איטליה במאה החמש-עשרה.

3. לענין זה ראו: י' לרנגר, דרכי המחשבה ההלכתית של הרמב"ם, ירושלים תשכ"ה, עמ' 210-219.

לטרור ולמצוא מהו המקור⁴.

בדבריי להלן מבקש אני לרונ באחת מן ההלכות העקרוניות ביותר שפסק הרמב"ם בי'משנה תורה, הלכה אשר הפרשנים נתקשו למצוא לה מקור, ולהערכת מקורה בתלמוד הירושלמי. וזאת ההלכה:

בית דין שדרשו באחת מן המדות כפי שגראה בעיניהם שהרין כך, ודנו דין, ועמד אחריהם בית דין אחר וגראה לו מעם אחר לסתור אותו, הרי זה סותר ורן כפי מה שגראה בעיניו, שנאמר 'אל השופט אשר יהיה בימים ההם' (דברים ז' ט), אינך חייב ללכת אלא אחר בית דין שבדורך.

(משנה תורה, הלכות ממרים, פרק ב הלכה א)

בהלכה שאחריה כתב הרמב"ם:

בית דין שגזרו גזרה או תקנו תקנה והנהיגו מנהג, ופשט הרבר בכל ישראל, ועמד אחריהם בית דין אחר ובקש לבטל דברים הראשונים ולעקור אותה התקנה ואותה הגזרה ואותו המנהג, אינו יכול, עד שיהיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמניין... אפילו בטל המעם שבגללו גזרו הראשונים או התקינו, אין האחרונים יכולין לבטל עד שיהיו גדולים מהם.

(משנה תורה, הלכות ממרים, פרק ב הלכה ב)

מהשוואת האמור בשתי ההלכות עולה, כי רק לגבי גזרות, תקנות או הנהגות, צריך בית הדין המאוחר המבקש לבטל דברי בית דין קודם, להיות גדול ממנו בחכמה ובמניין, אך לגבי דין שנדרש באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן, רשאי אף בית דין שאינו גדול מקודמו בחכמה ובמניין, לבטל דברי קודמו.

וכבר כתב רדב"ז⁵ בהתייחסו לדברי הרמב"ם בהלכה א:

בית דין גדול שדרשו וכו'. משמע מדברי רבינו אפילו שאין בית דין השני גדול מן הראשון בחכמה ובמנין. [ואם תאמר] והא תנן סתמא כמשנת עדיות [פרק א משנה ה] אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין (= מבלי להבחין בין מקרה שבית הדין הראשון נזר גזרה או תיקן תקנה לבין מקרה שהוא דרש דין בעזרת אחת המידות)?

ויש לומר, דהך מתניתין מפרש רבינו בתקנות וגזרות, אבל בדין מן הדינים שלמדו אותן באחת המידות, יכול לבטל, דאי לא תימא הכי, כמה יתקיים

4. לעניין זה ראו: מ' אלון, המשפט העברי, ירושלים תשל"ג, חלק ג, עמ' 997, הערה 69.

5. ר' דוד בן זמרא, ראש חכמי מצרים במאה השש-עשרת.

קרא ד'אל השופט אשר יהיה בימים ההם' (דברים יז ט)⁶
(רדב"ז, הלכות ממרים, פרק ב, הלכה א)

וכדבריו כתב גם ר' יוסף קארו ב'כסף משנה', אך לא רדב"ז ולא ר' יוסף קארו, דנו בשאלה: איזה מקור בדברי חז"ל שימש בסיס לרמב"ם שהבחין בין תקנות וגזרות לבין דין שנקבע על פי דרשה? האמנם ההבחנה הזאת היא הבחנה של הרמב"ם מ'סברא ונפשיה', או שמא יש מקור לדברים, בסוגיה תלמודית זו או אחרת?⁶

להערכתו המקור להבחנה הוא בדברי הירושלמי למסכת שביעית פרק א⁷.

בדבריי להלן, אפרוס בהרחבה את הנושא הנדון שם. כך שנינו במשנה, בתחילת מסכת שביעית:

עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית? בית שמאי אומרים: כל זמן שהוא יפה לפרי, ובית הלל אומרים: עד העצרת, וקרובים דברי אלו להיות בדברי אלו.
(שביעית א, א)

וכך שנינו במשנה הראשונה של פרק ב:

עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב שביעית? עד שתכלה הלחה, כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלאות, אמר רבי שמעון: נתת תורת כל אחד ואחד בידו, אלא בשדה הלבן עד הפסח, ובשדה האילן עד עצרת.
(שביעית ב, א)

תוספת זו על איסור חרישת הקרקע בשביעית, בשדה הלבן - כבר מפסח של ערב שביעית, ובשדה האילן - מעצרת (=שבוועת) של ערב שביעית, מכונה בתלמוד הירושלמי: 'איסור שני פרקים הראשונים'. והנה נקבע שם בתלמוד שתוספת איסור החרישה, המפורטת בשתי המשניות הנ"ל, שוב אינה תקפה.

ואלה הם דברי הירושלמי לעניין זה, בסוגיה הראשונה של מסכת שביעית:

- ואם כן למה נאמר 'חורשין עד ראש השנה'?

6. הרדב"ז כתב בהמשך דבריו שאת ראשיתם הבאנו לעיל: 'והי משמע לישנא ד'לבטל דברי בית דין חבירו', דבתקנות וגזרות שייך לשון בטול, וד"ק. ראיה לשומת זו נראית דחוקה, ובוודאי שאין היא יכולה לשמש אסמכתא להבחנה של הרמב"ם בין דינים שנדרשו באמצעות אחת מן המדות, לבין גזרות ותקנות.
7. ראו אמצילופודיה תלמודית, כרך א, ערך 'אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו', עמ' רפא, הערה 32; וצריך לחקן שם מ'שבוועת' לשביעית.

- ר' קרוספי בשם ר' יוחנן: רבן גמליאל [הגשיא]⁸ ובית דינו התירו באיסור שני פרקים ראשונים.

- רבי יוחנן בעי: לא כן תנינן, אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו עד שיהא גדול ממנו בחכמה ובמניין? (והיאך בטלו רבן גמליאל ובית דינו מה שאסרו הראשונים? - 'פני משה').

- ר' קרוספי בשם רבי יוחנן: שאם בקשו לחרוש, יחרשו. (שכן התנו מתחילה שאם יתקלקלו השדות שיש לבית דין להתיר התוספת' - גליון אפרים)⁹.

[...]

- רבי אחא בשם רבי יוחנן, בשעה שאסרו למקרא סמכו, ובשעה שהתירו למקרא סמכו; בשעה שאסרו למקרא סמכו - 'בחריש ובקציר תשבות' (שמות לד כא), בחריש שקצירו אסור, ואי זה זה? זה חריש של ערב שביעית שהוא נכנס לשביעית, ובקציר שחרישו אסור, ואיזה זה זה? זה קציר של שביעית שהוא יוצא למצאי שביעית.

ובשעה שהתירו למקרא סמכו - 'ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך' (שמות כ י), - מה ערב שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה, אף ערב שבתות השנים את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה.

(תלמוד ירושלמי, שביעית, פרק א הלכה א <לג ע"א>)

השאלה היא כיצד משתלבים דברי רבי אחא בשם ר' יוחנן במהלך הסוגיה? מדברי ה'פני משה' בביאורו לסוגיה זו עולה שיש כאן הרחבת דברים בעלמא. עיקר תוספת שביעית הוא תקנה מדרבנן וההסתמכות על פסוקי המקרא לעניין זה היא בבחינת 'אסמכתא בעלמא'. על השאלה איך יכול היה רבן גמליאל הגשיא ובית דינו לבטל איסור שני פרקים ראשונים יש לנו אפוא תשובה אחת בלבד: תשובת ר' קרוספי בשם ר' יוחנן, 'שאם בקשו לחרוש, יחרשו'; כלומר, שניתנה מראש אופציה לבית דין עתידי, לבטל את תקנת קודמו.

8. כך על פי שרידי ירושלמי ועל פי כ"י רומי של התלמוד הירושלמי, והכוונה היא לרבן גמליאל השלישי, בנו של רבי, ראו: י' פליקס (מבאר), תלמוד ירושלמי - מסכת שביעית, ירושלים תשמ"מ, עמ' 22.

9. גליון אפרים' הוא קובץ של הערות על גליון הירושלמי של הרב אפרים דוב הכהן לאפ, שהיה רב בעיר ורזבולו, בראשית המאה העשרים. כוונת דבריו היא: כיון שכן הותנה מראש, הרי מותר לבית הדין המאוחר להתיר, אף אם אינו גדול בחכמה ובמניין מבית הדין שאסר, וכבר הקדים לבאר כך ר' שלמה סיויליו, בביאורו לשביעית; ור' משה מרגלית ביאר באופן שונה את דברי ר' יוחנן אלה ב'פני משה'; דבריו נראים לי דחוקים, ואין כאן המקום להאריך.

נראה כי הרמב"ם מפרש שדברי רבי אחא בשם ר' יונתן הם תשובה שנייה לשאלה של ר' יוחנן: באיזה סמכות ביטל רבן גמליאל הנשיא ובית דינו את איסור שני הפרקים הראשונים¹⁰. בניגוד לר' יוחנן הסבור כי איסור שני הפרקים הראשונים הוא בכלל גזרת חכמים, וככזאת - רק בית דין גדול בחכמה ובמניין יכול לבטלו, ומאחר שכך, חייבים אנו להידחק ולהניח כי הייתה התניה מראש כשעת הגזרה, שבית דין שימצא לנכון לבטל את הגזרה יוכל לבטלה - בניגוד לכך, סבור ר' יונתן שאיסור שני הפרקים הראשונים, אינו מוגדר כגזרת בית דין, אלא הוא מוגדר כדרשת חכמים גמורה מן המקרא. לדעת ר' יונתן, הלכה שנלמדה כדרשת חכמים יכול בית דין אחר לבטלה, אפילו אם אינו גדול מן הראשון בחכמה ובמניין, ודי לו בכך שנראה לו לדרוש מן המקרא דרשה אחרת. ומאחר שנראה היה לרבן גמליאל הנשיא ולבית דינו לדרוש מן המקרא כי מותר לעשות מלאכה עד שתשקע חמה של היום האחרון של השנה השישית, בניגוד לחכמי הדין הראשון שקבעו את איסור שני הפרקים הראשונים על בסיס דרשה מן המקרא, יכלו הם להתיר את מה שאסרו הראשונים, גם אם לא היו גדולים מן האוסרים בחכמה ובמניין.

נראה כי דברי רבי אחא אלה, הם הם ששימשו מקור להבחנה שעשה הרמב"ם בתחילת הלכות ממרים, בין דין שנלמד מדרשת חכמים, אשר גם בית דין הקטן מקודמו בחכמה ובמניין יכול לבטלו, לבין גזרה או תקנה של חכמים, אשר רק בית דין הגדול מקודמו בחכמה ובמניין יכול לבטלו.

דוגמא זו לא ללמד על עצמה בלבד יצאה. ככל מקום שהמקור לדברי הרמב"ם אינו ברור, ראוי לעיין בהעמקה בסוגיות רלוונטיות בתלמוד הירושלמי, שמא האמור בהן, במרומז או במפורש, יכול להוות מקור לדברי הרמב"ם.

10. וראו עוד בפירושו ר' שלמה סיריליו לסוגייתנו.